

מדיני חנוכה*

ראשי פרקים

- א. מקום הנחת נר חנוכה
- ב. מדוע חוגגים שמונה ימים?
- ג. ראיית נר חנוכה - מצוה שמברכים עליה
- ד. האם יש ברכה למי שלא הדליק ואף לא ראה?
- ה. סיכום

אנו עומדים בעיצומם של ימי החנוכה. לחנוכה מוקדשים כמה דפי גמרא בפרק "במה מדליקין". הפרק מתחיל בנרות שבת, ועובר לימי החנוכה, לנרות חנוכה.

א. מקום הנחת נר חנוכה

במסכת שבת (דף כא ע"ב) נאמר: "תנו רבנן, נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ. אם היה דר בעלייה - מניחה בחלון הסמוכה לרשות הרבים, ובשעת הסכנה - כשאומות העולם הפריעו להדלקת נרות חנוכה - מניחה על שלחנו ודיו". אמר רבא במקרה כזה צריך נר אחרת להשתמש לאורה.

מצוה מיוחדת בנרות חנוכה, שהמצוה היא מבחוץ. בדרך כלל חגי ישראל ותוכן החגים כולם נתונים לתוך הבית היהודי. חנוכה מצותה להדליק את הנר מבחוץ לשם פרסום נס, על פתח הבית. מדוע דווקא על פתח הבית? הרמב"ם מביא את זה באחת מאגרותיו (אגרת השמד, עמ' מב' במהדורת הרב ש"לח) שאחת הגזירות של היוונים היתה שישראל לא יסגרו את פתחי בתיהם. אנחנו מכירים את הגזירה הזאת מהתקופה האחרונה, שהגרמנים גזרו שאסור להחזיק את הדלתות נעולות, כדי שמלאכי החבלה שלהם יוכלו להכנס ללא כל עכוב. והנה כשבא השחרור ובאה החרות גם בכדי לזכור את צרת הפתח שאסור היה להיות פתוח, נתייחדה מצות נרות חנוכה ליד פתח הבית. וחכמינו ז"ל המשיכו את הענין, ולהלן בגמרא אנו שומעים שר חנוכה נדלק לצד שמאל של הפתח, כדי שתהיה המזוזה מימין ונר חנוכה משמאל, ובשאלות של רב אחאי גאון (וישלוה. כו) מוסיף "ובעל הבית מצויץ בטליתו באמצע", והחוט המשולש לא במהרה ינתק.

נוהג זה שר חנוכה ממש על יד פתח הבית בחוץ נהוג היה בימי אבותינו, אולם בימי הגלות, מפחד התגרות מהגויים הודלקו נרות חנוכה בחלון בסמוך לרשות הרבים, וכך הוא גם חדר לא"י, בו בשעה שבמדינתנו המשוחררת אנחנו יכולים לחזור על המנהג הקדום ולהדליק את נר חנוכה

* מתוך שיעור בתלמוד בקול ישראל.

בפתח הבית מבחוץ. ואמנם יקירי ירושלים נוהגים להדליק על פתחי הבתים במסגרות המיוחדות לכך, וראוי היה להנהיג את המנהג הזה בכל משכנותינו, בכל ערי ישראל, להבליט בזה את חרותנו והרגשת הקוממיות בארצנו.

ב. מדוע חוגגים שמונה ימים?

"מאי חנוכה? דתנו רבנן: בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון, דלא למספד בהון ולא להתענות בהון. שכשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן, שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד (ולפי גירסתו של רב האי גאון: ולא היה בו להדליק אפילו יום אחד), נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים". (שבת כא, ב)

לפי הגירסה שלנו מתעוררת באמת השאלה: הנס לפי זה קרה שבעה ימים, ולא שמונה? (ועיין בית יוסף אורח חיים סימן תר"ט) ואמנם יש מפרשים, שהיום הראשון לא קשור עם הנס, אלא קשור עם נצחון החשמונאים. לפי גירסת רב האי גאון הכל ברור, כי לא היה בפך השמן אפילו כדי יום אחד. "לשנה אחרת קבעום ועשאוּם ימים טובים בהלל והודאה". אנחנו אומרים כל יום הלל שלם ואומרים ב'מודים אנחנו לך' את 'על הנסים' שבו אנחנו מזכירים את נס מסירת רבים ביד מעטים, טמאים ביד טהורים, רשעים ביד צדיקים וזדים ביד עוסקי תורתך.

ג. ראיית נר חנוכה - מצוה שמברכים עליה

והנה שמענו כאן על ענין ההדלקה. אבל להלן (בדף כ"ג ע"א) אנחנו שומעים הלכה מיוחדת שניתחדה לנרות חנוכה: "אמר ר' חייא בר' אשי אמר רב: המדליק נר של חנוכה צריך לברך, ורב ירמיה אמר הרואה נר חנוכה צריך לברך". אומר רש"י (ד"ה הרואה): העובר בשוק ורואה באחת החצרות (נר חנוכה) דולק (צריך לברך). וממשיך רש"י בשם רבותיו: דלא הוזקה ברכה זו אלא למי שלא הדליק בביתו עדיין, או ליושב בספינה (שלא ימצא שם מי שמדליק נר חנוכה, ואז אם הוא רואה מרחוק מי שמדליק נר חנוכה, מברך).

ואחר כך אומרת הגמרא: המדליק מברך ביום הראשון שלש ברכות: להדליק נר של חנוכה, על הנסים ושהחיינו. והרואה מברך שתים: על הנסים ושהחיינו. הרינו שומעים כאן ברכה מיוחדת על ראיית נר חנוכה. בשום מצוה אחרת לא מצינו ברכה על ראייה, ואילו כאן מוצאים ברכה על הראייה.

חיוב הברכה נזכר במס' סוכה (דף מו, א), התוס' (שם ד"ה הרואה) מעוררים את השאלה: בשאר מצוות כגון לולב או סוכה לא קבעו לברך על הראייה ורק בנר חנוכה נצטוינו, מדוע? והתשובה: משום חביבות הנס. ומוסיף עוד: גם משום שיש כמה בני אדם, שאין להם בתים ואין בידם לקיים המצוה, על כן אפשר להם לכל הפחות לברך על הראייה.

התשובה הראשונה משום חביבות הנס, פירושו של דבר מכיון שנס זה חביב לנו משום פרסומי ניסא על כן מברכין עליו. ובכל זאת קשה להבין, הרי גם בפורים אנחנו נמצאים בחביבות הנס, הרי ניצלנו ממוות לחיים. מדוע גם שם לא אמרנו שמי שרואה שקוראים את המגילה חייב לברך?

דבר זה יוסבר לנו אולי בצורה אחרת ע"י שאלה אחרת: הנה הגמרא אומרת: מצות חנוכה נר איש וביתו (שבת כא. ב), כלומר בעל הבית הוא שצריך להדליק את הנר ורק המהדרין מדליקים נרות כל אחד ואחד. שואל ה"פני יהושע" מהו הענין המיוחד הזה, מה נשתנתה מצוה זו מכל המצוות, שכל המצוות חייב כל אדם מישראל לקיים את המצוה, ואילו נר חנוכה המצוה היא רק על בעל הבית? מהו העניין המיוחד שקשור בבעל-הבית? תשובה על כך נותן הגאון בעל "ערוך השלחן" בהלכות חנוכה (סימן תרע"א סעיף יז), שהעיקר בחנוכה, זה ענין פרסומי ניסא, לראות את הנס. עיקר המצוה להשתתף בפרסום הנס ולראותו ומשום כך יש להוסיף ברכה לרואה. כלומר הוא רומז על הדבר המיוחד שלו. מכיון שהענין הוא בפרסומי ניסא, מתפרסם הנס ע"י זה שרבים רואים אותו. אנו נוסיף הסבר קצת על דברי בעל "ערוך השלחן", משהו המציק לנו ברואה נר חנוכה. אימתי מברך אדם ברכה על מצוה, שאחר מקיים אותה? הרי בדרך כלל, כל הברכות אנחנו מברכים על מצוות שאנחנו במו ידינו מקיימים, והיינו על מצוות שקשורות עם הקיום שלנו, מה שאין כן בברכה זאת - מישהו אחד מקיים את המצוה, ומי שעומד על ידו יכול לברך את הברכות הקשורות איתה!

ולפי היסוד של פרסומי ניסא, הענין מוסבר. אם אני מקיים את הפרסום לבדי, בעצמי, חסר כל הפרסום. הפרסום הוא על ידי זה שאחרים רואים את קיום המצוה, וזה נותן לענין זה את הפרסום. אם כן, לפי זה הפסיבים הופכים כאן לאקטיביים. לכאורה איננו עושה כלום, אך למעשה הוא משתתף במציאות הפרסום של המצוה.

מבחינה זאת יש הבדל בין הרואה נר חנוכה לרואה מצוה אחרת מאחר שבמקום אחר אין לנו שום ענין ברואה, ואם אדם רואה שמישהו מקיים מצוה לולב, אין לו שום חלק בזה, כי אין כאן ענין של פרסומי ניסא. בישיבת סוכה אין ענין של פרסומי ניסא. מה שאין כן בנר חנוכה, כל אדם נוסף שרואה את המצוה ראייתו מוסיפה תוקף למצוה, ראייתו מוסיפה חיוניות למצוה. בצורה זאת השתתפותו הפסיבית מוסיפה לאקטיביותה של המצוה. על כן מובן מדוע הרואה מברך כאן, כי הוא כאן עוזר לקיים את המצוה, כי הראיה עצמה היא קיומה של המצוה.

הדברים כאן אמורים, שהאדם הרואה את נר חנוכה, ואיננו עתיד להדליק נר חנוכה, מברך. כי כמובן מי שעתיד להדליק נר חנוכה בביתו, אף על פי שטרם הגיע לביתו, מחכים עד שיגיע ויברך את שלוש הברכות יחד.

ד. האם יש ברכה למי שלא הדליק ואף לא ראה?

אך מתעוררת שאלה: מה דינו של בן-אדם, שנמצא במקום שגם אינו רואה נר חנוכה, על זה מתעכב רבי מנחם המאירי בחידושו למס' שבת (דף כג. א ד"ה מי שאין לו). הוא אומר כאן חידוש גדול, כי הוא לא נזכר בגמרא. בגמרא נאמר המדליק והרואה. מה דינו של מי שאינו מדליק ואינו רואה, זה לא נזכר. זה גם לא נזכר ברמב"ם. זאת אומרת מי שאינו יכול משום מה להדליק, ואיננו רואה, אין בידו שום ברכות. אבל המאירי אומר כך: "מי שאין לו להדליק ואיננו במקום שיהא אפשר לו לראות, יש אומרים שמברך לעצמו "שעשה ניסים" ו"שהחיינו" בלילה הראשון ו"שעשה ניסים"

בכל הלילות". כלומר הוא מחדש חידוש גדול שגם הרואה וגם מי שאינו מדליק, צריך לברך שעשה נסים ושהחיינו בלילה הראשון, והוא מוסיף: "והדברים נראין".

לכאורה הדברים קשים להולמם, שהגמרא מזכירה "הרואה", ואמנם היא (ברכת מי שאינו מדליק ולא רואה - המעי) לא נזכרה לא ברמב"ם ולא בשולחן ערוך, אולם כנראה שכוונת המאירי היתה שמחוץ למצות נר חנוכה יש עוד ענין. הרי ביום עצמו קרו נסים, ולכן צריך לברך על היום עצמו. והוא הדין 'שהחיינו' שהגיע לזמן החגיגות זה היום עצמו. והוא הדין ביחס למגילה, כשמגיעים ימי פורים ואין בידי האדם מגילה, צריך לפי המאירי לברך שהחיינו גם כשאינו בידו מגילה.

ואמנם במסכת שבת הוא אומר שהדברים נראים, וכל לילה יצטרך אותו אדם לברך על הנסים. ה"חפץ חיים" במשנה ברורה סימן תרע"ו מביא את דבריו של המאירי בשער הציון (סי' ג), אך מציינו כ"צריך עיון" שסוף סוף בשלחן ערוך ואפילו הרמ"א אף אחד לא מביא דעה זו.

והוא מזכיר גם את הענין בהלכות מגילה (סי' תדצ"ב בביאור הלכה ד"ה ושהחיינו), וגם שם נשאר בצ"ע. אבל אילו ראה את דברי המאירי במסכת מגילה, היה מתברר שהמאירי חזר בו מדעתו, כלומר, מהסבר זה שברכת הנס ושהחיינו יכול להיות על הזמן עצמו. הנה במסכת מגילה (דף ד' ע"א) על הפיסקה "חייב אדם לקרא את המגילה בלילה ולשנותה ביום" יש דיון על ברכת שהחיינו אם צריך עוד פעם שהחיינו ביום. ומוסיף המאירי (בד"ה חייב) מה הדין של "שהחיינו" של זמן על היום עצמו? והוא אומר: יש מי שאומר שישנה ברכת שהחיינו על היום עצמו, שהרי זה קשור ביום הפורים, שבערב נברך ברכת שהחיינו על המגילה וביום נברך על היום. אבל הוא מוסיף: "מכל מקום אין דבריהם כלום, שכל שאין שם כוס לקידוש - אין בו זמן" - אין מקום לברך שהחיינו אלא על מצוה מסויימת. וביום אילו היינו עושים קידוש בפורים היה מקום לברך שם שהחיינו. "ואל תשיבני מיום הכפורים (-שמברכים שהחיינו בלי קידוש), שקדושתו יתרה ולא נפקע כוסו אלא מצד איסור שתיה שבו", אבל קדושת היום ישנה, "והרי אין זה דומה אלא לחנוכה, שיש זמן על ההדלקה ולא על היום" - את שהחיינו אנו קושרים לנרות ואין ברכת שהחיינו על הזמן עצמו, שאין בו קדושה מיוחדת, שאין בו קידוש.

ובכן דברי המאירי הם פה ברורים והוא מדבר אפילו בחריפות נגדם, שבחנוכה ה"שהחיינו" הוא על ההדלקה ולא על היום. מעניין, שבדרכו זאת של המאירי הלך גאון הרבה יותר מאוחר והוא כיוון לאותה נקודה עצמה, אם כי בדרך קצת אחרת. כל אלה שנאחזו בדברי המאירי שאפשר לברך שהחיינו על הזמן עצמו התבססו על הגמרא במסכת ערובין (דף מ. ב) שאומרת: זמן בחג אומרים אותו אפילו בשוק, כלומר זה לא קשור דווקא עם קידוש. אומר הנצי"ב מוולוז'ין (העמק שאלה, על שאילתא וישלח כו', אות י): זה לא כך. נכון, יש אולי סברא לברך על היום עצמו בלי ראיית נרות, אבל זה לא יתכן, שאי אפשר לברך בלי דבר מסויים, בלי שזה קשור עם משהו מוגדר. ומה שהגמרא אומרת בערובין, שבחג אומרים ברכת הזמן גם בשוק, היינו משום שנזכרת קדושת היום ואסור במלאכה. היינו על דרך זאת שהמאירי אומר, כי יום הכפורים שקדושתו יתרה, ויש מקום שיכולים לברך שהחיינו על הזמן, כן אפשר גם בתגים אחרים שיש בהם ביטול מלאכה. אבל בתנוכה ופורים, שאין שם איסור מלאכה, כאן אין מקום לברך שהחיינו על הזמן, אלא אם כן זה צמוד למצוה. ע"כ חוזרים להלכה המפורשת בגמרא, שרק הרואה מברך שהחיינו ושעשה נסים, אך מי שאינו רואה נרות חנוכה, איננו יכול לברך את הברכות הללו. שמכיוון שאינם צמודים ליום,

אלא צמודים למצוה של הימים הללו, נרות חנוכה, והמצוה היא היא נרות חנוכה, ולכן צריך להשתדל להמצא במקום שיש שם נרות חנוכה דולקים כדי לקיים את המצוה. ולכל בית ישראל יהיה אור במושבותם, אור וברכה לכל המאזינים.

ה. סיכום¹

- א. ראוי להדליק את הנרות ליד פתח הבית, כדי שיהיה מסובב במצוות, וגם כדי להדגיש את חרותנו.
- ב. חוגגים בחנוכה שמונה ימים ולא שבעה לזכר הנצחון, ולפי גירסת רב האי גאון - השמן שבפך לא הספיק אפילו ליום אחד.
- ג. מי שראה נר חנוכה ואינו עתיד להדליק - מברך על הראיה. הסיבה לכך היא, מפני שהמצוה היא לפרסם את הנס, וא"כ הראייה של בני רה"ר היא שנותנת תוקף למצוה, והמצוה מתקיימת, איפוא, גם על ידם.
- ד. מי שלא הדליק ואף לא ראה נר חנוכה, לא יברך שום ברכה, גם לדעת המאירי.

* נכתב ע"י המע',